

A verifikációs elvtől az emotív etikáig

Hangai Attila
PhD, tudományos munkatárs (HUN-REN BTK),
hangai.attila@abtk.hu

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2024.1.8>

Ayer, Alfred Jules. 2022. *Nyelv, igazság és logika*. Ford. Tuboly Ádám Tamás. Budapest: Gondolat Kiadó. 304 oldal, 3500 Ft.

Alfred Ayer könyve eredetileg 1936-ban jelent meg, a fordítás azonban az 1946-os, újabb előszóval bővített, második kiadáson alapul.¹ A könyv elsősorban az angol nyelvű, brit filozófián belül vált ismertté, mivel angolul ez a mű nyújtotta a logikai pozitivizmus első szisztematikusan kifejtését. Ayer szavaival: már tíz év alatt „afféle tankönyvi státuszra tett szert”. (7) Máshol a Bécsi Kör „eredeti” logikai pozitivizmusa bizonyult hatásosabbnak, mely bevezető könyvek híján is ismertebb volt az európai kontinensen, és tagjai emigrációja révén Amerikában.

A könyvvel kapcsolatban kétféle kérdést érdemes vizsgálni. (1) Mi a *filozófiai tartalma és jelentősége*? Illetve (2) hogyan viszonyul Ayer a mintájául szolgáló Bécsi Körnek a viták nyomán sokat változó filozófiai elképzeléseihez? Avagy, mi a mű *filozófiatörténeti helye*? A továbbiakban ezt a két szempontot szem előtt tartva vizsgálom Ayer egy központi tézisét, a verifikáció elvét, valamint a könyv egy marginális, de indulatokat generáló állítását, az értékítéletek emotív elméletét. Egyfelől arra keresem a választ, hogy mennyiben tekinthető koherensnek és megalapozottnak az, amit Ayer állít, másfelől arra, hogy Ayer tézisei és érvei hogyan viszonyulnak a magyar viszonylatban jobban ismert Bécsi Kör nézeteihez és érveihöz. Ezután kitérek az „Oxfordi pozitivizmus” című utószóra, melyben a fordító az általam választott megközelítést érintve inkább Ayer életrajzára és a mű tágabb kulturális recepciójára helyezi a hangsúlyt. A kritikát néhány megjegyzéssel zárom a fordításról és a kötetet tartalmazó könyvsorozatról.

I. A verifikációs elv

Ayer a tudományos, tapasztalati ismeretet helyezi vizsgálata középpontjába: célja, hogy a szerkezetét leírja. Szerinte az empirikus ismeretek szintetikus tényállítások, valószínű hipotézisek a világról; igazolásukhoz szükségesek az *a priori* tudott tautológiák, másnéven

1 Köszönettel tartozom Faragó-Szabó Istvánnak, aki hasznos észrevételeivel segített, hogy a szöveg elnyerje jelenlegi formáját.

analitikus állítások, logikai és tiszta matematikai tételek; a maradék pedig értelmetlen metafizika. Az értelmetlenség kritériumaként a *verifikációs elvet* használja. Mivel ez a logikai pozitivizmus alfája és ómegája (227), kezdjük ezzel.

A verifikációs elv szerint az és csak az a világról szóló kijelentés értelmes, mely érzelmi tapasztalattal elvileg² verifikálható.³ Az elvvel kapcsolatban három pontot vizsgálunk meg röviden: (i) a „világról szóló” megkötést; (ii) erősségének problémáját; (iii) az elv alátámasztottságát. Utóbbi tekintetében a Bécsi Körrel való összevetésben Ayer alul marad, ami csökkenti könyve érthetőségét és meggyőző erejét.⁴

(i) A „világról szóló” vagy „tényekkel kapcsolatos” (44) megkötés azért szükséges, mert a tényállításokon kívül a logikai és matematikai proposíciók számára is fenn kell tartani, hogy értelmesek, ami csak akkor lehetséges – anélkül, hogy Millhez hasonlóan ezeket is empirikus tényállításoknak értelmeznénk (96–98) –, ha a verifikáció elvének hatálya alól kivonjuk őket. (17–18, 94–97) Ayer épp ezt teszi, amikor – Wittgenstein nyomán – *a priori* igazolható *tautológiáknak*, avagy *analitikusnak* tekinti őket, vagyis olyan állításoknak, melyek a benne található kifejezések jelentése által *szükségképpen* igazak⁵. (53, 100–13) Tehát nem a világ tényeit fejezik ki, hanem a *nyelvhasználatunk konvencióit*. Nem világos azonban, hogy nyelvünk konvenciói maguk miatt ne lehetnének világunk megfigyeléssel feltárható tényei?⁶ Ayer úgy véli, hogy a konvenciókként működő tautológiák a „helyes nyelvhasználatról,” vagy egy „elhatározásról” szóló *normatív* állítás-ként funkcionálnak⁷. (103, 109) Így azonban a hétköznapi nyelvhasználatra vonatkozó hivatkozásai (51–52, 139, 167)⁸ hitelüket veszítik.

² Vagyis az igazolásnak nem kell megvalósíthatónak lennie (45–46). Ez a pontosítás problémamentes (lásd Glock 2021, 262–65).

³ Ayer megfogalmazása hivatkozik az egyes alanyokra (44, 46), tehát szubjektív: az értelmesség különböző személyek számára más és más. Ha azonban a verifikációs elv személyfüggő, nem lehetséges objektív, személytől független igazság sem. Ezzel Ayer, úgy tűnik, már az elején feladja, hogy bárkit meggyőzzön. Hiszen ha S számára hozzáférhető T tapasztalat, ami más számára definíció szerint nem (pl. S intuícója), akkor S jogosan állíthatja, hogy T-nek a lehetősége vagy megvalósulása miatt az általa tett megnyilatkozás *a maga számára* értelmes, hiába képtelen Ayer T tapasztalatra. Bár Ayer az „intuitív képességre” való hivatkozást már az elején kizárja (42, 140, 155–57), ez önkényes, ahogy a (iii) pontban megjegyezzem. A második kiadásban megengedőbbnek tűnik a vallási tapasztalat kapcsán (20). Az alábbiakban ettől a kérdéstől eltekintek.

⁴ Lásd még: Glock 2021; Creath 2022, 4.1–2; Hempel 1950.

⁵ Ayer Mill elleni érveben fontos, hogy a logikai és matematikai tételek szükségszerűek, tapasztalattal nem cáfolhatók. Az érven azonban csak azt mutatja meg, hogy nem vagyunk *hajlandók* lemondani ezekről a tételekről, helyettük mindig valami más proposíciót vetünk el előzetes hiteink közül (97–99, 125). Vagyis a „szükségszerű” szót egy pszichológiai hajlam kifejezésére használja (amivel később a szubjektív bizonyosságot és valószínűséget definiálja, lásd a (ii) pontot), így a „p szükségszerű” empirikus állítássá válik. Így viszont Mill elleni érve hatástalan marad, mert a szükségszerűség állításának analitikusnak kellene lennie, ahogy Carnap (1972b, 161–65, 176–78) világosan megmutatja, és az érve után Ayer is megemlíti (99–100).

⁶ A második kiadásban Ayer utal erre az ellenvetésre (22).

⁷ A második kiadásban ezt tagadja, nem állítva mást a tézis helyébe (22–23).

⁸ Lásd még a 20. lábjegyzetet.

A logika és matematika tautologikusságát a Bécsi Kör tagjai is Wittgensteintől vették át, hozzátéve, hogy „a faktuális kijelentések átalakítására szolgálnak”.⁹ Van azonban egy nem elhanyagolható különbség: Ayertől eltérően Carnap a köznapi nyelvhasználattal szemben kifejezetten egy (tökéletesen formális) tudományos-logikai nyelv ideálja mellett érvel (Ayer is utal erre – 199), melyben a kétértelműségek meg sem fogalmazhatók.¹⁰ Egy ilyen nyelv felépítése ugyanis azzal kezdődik, hogy már az elején definiáljuk a szimbólumokat, vagyis *elhatározzuk*, hogy milyen konvenció szerint használjuk a nyelvet – a logika ekkor épp a helyes nyelvhasználat szabályrendszerévé válik.¹¹

(ii) Bár az elv neve „verifikációs,” Ayer végső soron nem engedi meg, hogy bármilyen tényállítást valaha is véglegesen verifikálnak, megingathatatlanul igaznak tekintsünk. Ahogy fogalmaz, minden ilyen állítás érzéki tapasztalatok által többé vagy kevésbé alá-támasztott *valószínű hipotézis*. (46–47, 52, 12–13, 94) Az elv ilyen gyengített változatát nevezhetnénk *konfirmációs elvnek*.¹² Eszerint akkor értelmes egy kijelentés, ha van olyan érzéki tapasztalat, amely *valószínűbbé teszi*, avagy, „releváns bármely megfigyelés az igazsága vagy hamissága meghatározásában”. (49) Sajnos Ayer sem a kijelentések valószínűségéről, sem a megfigyelések relevanciájáról nem mond sokat. Utóbbiról megtudjuk, hogy h propozíció konfirmálásakor olyan M megfigyelések (illetve ezeket rögzítő kijelentések) relevánsak, melyek h-ból és más premisszák (p1, p2, ...) P halmazából levezethetők, míg h nélkül P-ből nem vezethetők le. (49, 15–17, 52) Hiszen, ha M megfigyelés lehetséges, akkor – amennyiben előfordul –, a h propozíció valószínűsíthető lesz. Ehhez persze az is szükséges például, hogy ne legyen olyan alternatív h* hipotézis, melyből P-vel együtt ugyancsak levezethető M, hiszen akkor nem lenne okunk h-t preferálni h*-gal szemben. Ilyen megfontolásokra Ayer csak a második kiadásban utal. (15–17)

Ayer rámutat a fentiek pontatlanságára, amikor úgy érvel, hogy valójában nem elszigetelt propozíciókat (h-t) igazolunk, hanem egész elméleteket (h-t és P-t együtt). E holizmus szerint egy elméletünkkel inkonzisztens megfigyelést nemcsak h propozíció cáfolatának tekinthetünk, hanem p1, p2, ... bármelyikét elvethetjük, hogy az elmélet konzisztenciáját fenntartsuk. (124–25) A választás attól függ, melyik esetben gondoljuk leginkább megőrizhetőnek elméletünk prediktív hatékonyságát. (127–30) Ezzel határozza meg Ayer az empirikus hipotézisek valószínűségét: „h propozíció valószínűsége” azt jelenti, hogy mennyire bízunk h-ban, „amit azzal mérünk, hogy a gyakorlatban milyen mértékben vagyunk hajlandóak támaszkodni rá, mint ami előre jelzi az érzékeléseinket, és hogy egy kedvezőtlen tapasztalattal szembesülve milyen mértékben tartunk ki mellette más hipotézisekkel szemben”. (131) A definíció szubjektivitását azzal kerüli meg, hogy csak a *racionalis* – a jelenlegi tudományos módszerek szerint végrehajtott – eljárásokat engedi meg. (132–33) Nem világos azonban,

9 Carnap 1972a, 85–86; Hahn 1972, 232.

10 Carnap 1972a; Carnap 1998a; Carnap 1972b, 153–73; Carnap 1972c, 450–55.

11 Hahn 1972, 227–36; Carnap 1972b, 167–71.

12 Tuboly is utal a konfirmációra (228), lásd Carnap 1972c.

hogy ezt a „mérést” hogyan képzei el, ennek megadása nélkül viszont nem igazán hiteles a valószínűségekre hivatkozni.¹³ Ezt Ayer csak akkor ismeri fel, amikor éppen elutasítja az intuíciók létjogosultságát: „Ami pedig a szubjektív bizonyosságot illeti, semmi sincs, ami alapján választhatnánk [két ellentmondó értékítélet] között.” (140)

Ayer írására jellemző, hogy meg sem kísérli álláspontját formalizálva kifejezni. Bár egy bevezető jellegű mű esetén ez nem okoz problémát, itt mégis hiányosságnak tekinthetjük, mivel a filozófiának Ayer saját felfogása szerint a tudomány logikájaként kellene funkcionálnia (91–92, 201), a nyelvhasználat definícióival és ezek formális következményeinek feltárásával (73–74, 90–91), „használati definíciók” megadásával (77–82).¹⁴

A Bécsi Körhöz fordulva, Carnapnak már korábbi írásaiban található világos, többé-kevésbé formális és plauzibilis kifejtés.¹⁵ Hiszen a formalizálás módszerének kidolgozásán és alkalmazásán keresztül kerül el a vádat, hogy maga a filozófia is értelmetlen, amennyiben nem empirikus állításokat tesz.¹⁶ Az értelmesség kritériuma kapcsán nemcsak az derül ki, hogy miként lesz egyre inkább konfirmált egy hipotézis a megismételt vagy újféle igazolások nyomán, hanem az is, hogy azért lehetetlen a végleges igazolás, mert a releváns megfigyelések száma végtelen (természettörvények: 93–94, 125–27; és egyedi tárgyak kapcsán is: 32, 120). Mivel nincs abszolút mérce arra, hogy mennyire kell konfirmálnak lennie egy hipotézisnek, elfogadása vagy elutasítása mindig többé-kevésbé konvenció kérdése:¹⁷ akár a fizikai nyelvre való lefordíthatóságot tekintjük az értelmesség kritériumának,¹⁸ akár a konfirmáltság fokának számszerű értékére hivatkozunk.¹⁹

(iii) Az elv csak érzéki tapasztalattal való igazolást enged meg, vagyis kizár bármi mást, például gondolkodást, intuíciót. Egy, talán nem lényegtelen probléma, hogy ezzel már maga az elv megfogalmazása feltételezi, hogy csak olyasmi lehet értelmes (a tautológiákon kívül), aminek a tartalma *érzékkel* kapcsolatos. Tehát, ha az elvet kritériumként alkalmazva tekintjük értelmetlennek az érzéki tapasztalatunkhoz nem kötődő állításokat, akkor *petitio principii* érvelési hibát követünk el: előfeltételeztük a bizonyítandót. Ekkor nem tettünk mást (Ayer szavaival élve), mint önkényesen meghatároztuk, még az elv alkalmazása előtt, hogy az „értelmes” jelzőt mely mondatokra fogjuk alkalmazni. Vagyis az, hogy mi számít értelmesnek – a szó köznapi jelentésében –, nem az elv alkalmazásának eredménye lesz.²⁰ Így Ayer a verifikációs elvet végső soron egy nyelvi konvenció rögzítésére

13 Nyilvánvalóan az ayeri „valószínűségnek” nincs köze a statisztikai valószínűséghez és a természettörvények valószínűségi törvényként való értelmezéséhez.

14 A használati definíciók körülírása, nagyrészt a formalizálás hiánya miatt, elég homályos, lásd Carnap 1972b.

15 Carnap 1998a, 49–66; Carnap 1972b, 135–38, Carnap 1972c; Carnap 1998b.

16 Carnap 1972b, 152–53.

17 Carnap 1972c, 385–86.

18 Carnap 1972c, 387, 448, 485–97.

19 Carnap 1950.

20 Ayer a „valós” köznapi értelmét (mely az „illuzórikussal” áll szemben) tartja értelmesnek, míg a valós mint idea és objektíve valós kérdését metafizikai értelmetlenségnek titulálja (51, 181–82). Nem világos, hogy mennyivel értelmesebb az „értelmes” mint verifikálható fogalma az „idea” mint örökké változatlanul

használja, nem állít semmit a világról (a második kiadásban ezt elismeri – 20–21): így képtelen kiküszöbölni a metafizikát és spekulációt. Ennek kiváló példája, ahogy „az érzéki tapasztalatok világa teljes egészében valótlan” idealista tézist nyilvánítja értelmetlennek. Saját verifikációs elvéből kiindulva mutatja meg, hogy az elv alapján a tézis értelmetlen. (49–50) Nem érdekli, hogy az idealista már az első lépést (a verifikációs elvet) sem fogadná el, így cáfolat helyett pusztán elbeszél mellette (és ezt talán észre sem veszi). Vagy amikor a szubsztancia mint tulajdonságoknak alapul szolgáló alany metafizikai fogalmát igyekszik kiküszöbölni, nem tesz mást, mint egy alternatív metafizikai elmélettel áll elő, mely a tulajdonságok predikációját a tulajdonságok közötti viszonyokkal magyarázza. (53–54) Például az „Ez a dolog fehér” állítás szerinte nem azt jelenti, hogy van egy dolog, amiről állítjuk, hogy fehér, hanem azt, hogy van a tulajdonságoknak egy összetartozó *halmaz*a, és erről a halmazról állítjuk, hogy a fehér tulajdonság az eleme.²¹ Nem világos, hogy az ilyen elemzés miért ne lenne metafizikai, ahogy a szubsztanciára hivatkozó – vagy még inkább „metafizikai” –, hiszen hétköznapi értelemben az „ez a dolog” inkább referál egy konkrét tárgyra, mint egy absztrakt halmazra, és a „_ fehér” inkább tulajdonítja a fehérséget egy tőle különböző dolognak, mintsem egy halmazról állítaná, hogy eleme a fehér.²²

Ayerrel szemben például Carnap a kezdetektől fogva *érvekkel* támogatta a verifikációs elvet mint az értelmesség kritériumát, saját jelentéseméletét hívva segítségül. Eszerint minden szó jelentése attól függ, hogy az azt definiáló mondatok mikor igazak, illetve milyen verifikálható kijelentésekre vezethetők vissza, vagyis a jelentés azonos a verifikálás módjával.²³ Carnap érvel is a jelentésemélet mellett: egyrészt, a nyelv kommunikációra való, így privát és kommunikálhatatlan „képzetek” nem alkothatják a jelentést, csak ami interszubjektív, mindenki számára érzékelhető.²⁴ Másrészt, még ha meg is engedünk privát tartalmakat, például introspekción, azoknak is lesz megfigyelhető kifejeződése, legalább a róluk szóló beszámoló.²⁵ Schlick még világosabban utal a kommunikálhatóság feltételére,²⁶ értelmetlennek minősítve a kvalitatív minőségekre utaló kérdést, ha a minőségek

meglévő és gondolkodással megragadható fogalmánál, ha egyszer mindkettő esetében képesek vagyunk definiálni a szóhasználatunkat és egyik esetben sem a szó köznapi jelentését használjuk.

- 21 Ayer nem fejt ki köteleméletét, mindenesetre erre utal, ahogy a fizikai tárgyakat érzetadarok logikai konstrukciójaként értelmezi (82–88, 184–85).
- 22 Schlick (1972b, 97) lényegében ezt mondja. Ayer a második kiadásban a filozófiai tételeket is analitikusnak tartja, melyek nyelvhasználatunkat határozzák meg (35). Ez a fizikai tárgyak itt vázolt elemzésére, „amikor egy asztalról mondunk valamit, akkor érzet-tartalmakról mondunk valamit” (82), teljesen implauzibilis. Az ilyen elemzés lehetlenségéről lásd Carnap 1972c, 439–45.
- 23 Carnap 1972a, 64–66; Schlick 1972b, 100–103. Ayer elhatárolódik ettől és a jelentést a pragmatikai-pszichológiai hatással azonosítja (88–90).
- 24 Carnap 1972a, 67–68; Carnap 1998a, 54–58.
- 25 Carnap 1972b, 190–91.
- 26 Carnap (1972c, 450–452, 460–462) a mesterséges nyelvek esetén döntés kérdésének tartja a kommunikálhatóságot.

megnevezésében egyetértés van (pl. inverz kvália – 131).²⁷ Ezt a megfontolást Ayer is átveszi mások elméjéről való meggyőződésünk kapcsán. (172–74) Vagy például Schlick a tudomány tényleges tevékenységére hivatkozik, mely elutasítja a megfigyelhetetlen entitásokat.²⁸ Még ha nem is fogadnánk el ezeket az érveket,²⁹ azt azért elmondhatjuk, hogy Carnap és Schlick nem követi el a *petitio principii* hibáját.

II. Emotív etika

Az etika emotív elméletét elég röviden tárgyalni.³⁰ Ayer azt kívánja cáfolni, hogy az etikai értékítéletek igazak vagy hamisak *lehetnek*. Ezeket először elkülöníti az etikai definícióktól (a logika vagy filozófia részei), az empirikus etikától (pszichológia és szociológia), és a morális buzdítást tartalmazó mondatoktól (melyek nem is állítások). Ezután elveti, hogy az értékítéletek visszavezethetők empirikus állításokra (szubjektivista vagy utilitarista módon). A szubjektivista elképzelést – mely szerint, amikor S azt mondja, hogy „x jó”, akkor azt állítja, hogy „úgy gondolom, hogy x jó” (138, 143) – például azzal a („végzetesnek” nevezett) látszatérvvel utasítja el, hogy nem került önellentmondásba az, aki valaha bevallotta, hogy olyasmit helyeselt, ami valójában nem helyes. Persze, hogy nem, hiszen, ha azt mondom: „Úgy gondolom, hogy x jó”, az összeegyeztethető azzal, hogy „x nem jó”. Ayer itt éppúgy nem bajlódik a cáfolattal, ahogy az utilitarizmus esetén sem erőlteti meg magát. Azt állítja tehát, hogy az értékelés nem vezethető vissza empirikus állításokra, és más, például intuitív, módon sem igazolható (itt a már említett verifikációs elvet veti be, így *petitio principii*t követ el – 140).

Ayer szerint tehát az etikai értékfogalmak elemezhetetlenek, mert nincs empirikus tartalmuk. Amikor úgynevezett értékítéletet teszünk, valójában a szóban forgó cselekvéssel kapcsolatos érzéseinket, morális attitűdjeinket (pl. rosszallás, helyeslés) *fejezzük ki*.³¹ Bár tézisének megalapozásához a tényállítás és az érzelmkifejezés közti különbség kifejtése lényeges lenne, ehelyett pusztán ismételteti, hogy az értékítéletek csak érzelmeket fejeznek ki, nem valódi állítások. Pedig Ayer is elismeri, hogy néha ténylegesen azt *állítjuk*, hogy bizonyos érzelmekkel rendelkezünk, és ilyenkor egyszersmind ki is fejezzük az érzelmet. (144) A meghatározás nélkül nem világos, hogy az etikai mondatok esetében miért ne

27 Schlick 1972b, 109–13.

28 Schlick 1972b, 103–106.

29 Lásd még Carnap 1972a, 80–81.

30 Bővebben lásd Pete 2021, 314–17, 325–29.

31 Hasonlóan fogalmaz a metafizika kapcsán pl.: Carnap 1972b, 143–48; Schlick 1972b, 128–29. Rutte (1991) rámutat, hogy a Bécsi Kör tagjai az etikával foglalkozó műveikben nem tagadták, hogy az értékítéleteknek az érzelmkifejezés mellett van propozicionális tartalma: valamiféle kondicionális elv (pl. Schlick 1972a, 519–21), ahogy alább Ayer kapcsán is láthatjuk.

lenne az értékítélet az érzelem kifejezése mellett annak állítása, hogy ezzel az érzellemmel rendelkezünk. Ayer leragad ennél a tézisénel, és nem érvel mellette.³²

Ha viszont értékítéleteinkkel nem teszünk állítást, úgy tűnik, az értékekről sem vitatkozhatunk, ez azonban elfogadhatatlan. Ayer szerint ezek a viták valójában nem az értékekről szólnak, hanem ténykérdésekről. (145–47) Érdemes megnézni, milyen tényekre gondol Ayer. Némelyik egyedi: a cselekvő indítékai, a cselekvés következményei (mind a ténylegesek, mind a cselekvő által valószínűsíthetőek), a cselekvő speciális körülményei. Mások általánosak: bizonyos cselekvések szokásos hatásai. Egy ilyen vitában előfeltételezzük, hogy azonos tények a másiktól azonos morális érzelmeket váltanak ki, hiszen *azonos morális nevelésben részesültünk*. Ha azonban más az „értékrendünk,” akkor a racionális vita lehetetlen, mondja Ayer: „Maguknak az elveknek az érvényességéről [...] nem vitázunk és nem is vitázhatunk. Mindössze dicsérhetjük vagy elítélhetjük őket a saját érzéseink tükrében.” (147)

De miért ne vitázhatnánk – akár Ayer saját előírásait elfogadva – az elvekről? Szerinte egy ilyen elv kondicionálisként fogalmazható meg: ha egy cselekvés t típusú, akkor helytelenítendő. (147, 27–28) A vita során szerinte az a kérdés, vajon A cselekvés t típusú-e, vagy esetleg az, hogy egy szermény elvei konzisztensek-e. Ha S elfogadja, hogy t_1, \dots, t_n típusú cselekvések helytelenítendőek és h_1, \dots, h_n típusú cselekvések helyeselhetőek, akkor érvelhetünk amellest, hogy g típusú cselekvést el kell ítélnie, mert például g elítélése következik t_1, t_2, h_1, h_2 iránti attitűdjéből. Azt azonban nem engedi meg, hogy magukról az elvekről (t_1, \dots, t_n és h_1, \dots, h_n) vitázunk. Ayer megállapítása azonban *önkéntes*. Vegyünk egy ilyen elvet: $G =$ „minden x cselekvésre, ha x g típusú, akkor x helyeslendő”. Mi akadály, hogy a g típusú cselekvések helyessége mellett érveljünk? A fenti ténykérdésekre utalva, például a cselekvés szokásos és valószínű következményeire hivatkozva: „a g típusú cselekvések az embereket boldoggá fogják tenni, tehát jó okunk van helyeselni”. Vagy utalhatunk bizonyos körülményekre: „mivel a g típusú cselekvések kényszer hatására történnék, megalapozatlan a cselekvőt elítélni”. Továbbá, úgy tűnik, Ayer megfontolásai alapján a „helyes” fogalma is verifikálható. Az összes, a „helyesre” vonatkozó fenti elvünket aggregálva azt kapjuk, hogy „minden x cselekvésre, ha x h_1 vagy h_2, \dots, h_n típusú, akkor x helyes”. Mivel az összes elvünket, a „helyes” minden általunk vélt elégséges feltételét, belefoglaltuk a mondatba, úgy tűnik, az ekvivalencia is érvényes: „minden x cselekvésre, x akkor és csak akkor helyes, ha x h_1 , vagy h_2, \dots, h_n típusú”. Mivel h_1, \dots, h_n a feltételezés szerint tényekre vonatkozik, verifikálható lesz, hogy x helyes-e vagy sem. Vagyis Ayernek el kellett volna fogadnia, hogy a szubjektív értékelő elveknek, értékítéleteknek *van* empirikus tartalma.

32 Talán ez a homályosság az oka, hogy pl. Rutte (1991) azt állítja, Ayer csak hangsúlyozta az emotív tartalmat, de nem utasította el a propozicionális jelentést.

III. Utószó

Tuboly Ádám utószava összefoglalja a könyv filozófiai téziseit, alkalmilag összehasonlítva a Bécsi Kör alapelveivel, korabeli analitikus filozófusokkal, valamint Ayer későbbi álláspontjával. (223–45) A verifikációs elv kapcsán például egy időrendi listát kapunk a vita résztvevőiről. (227–29) A filozófiai analízisről megtudjuk, hogy a nyelvi elemzés Russell- és Carnap-féle programját Ayer átveszi (229–32), bár a formalizmus elhagyásával. (258–59) Az utószó ugyan felveti a könyv filozófiatörténeti helyének kérdését – helytálló-e a művet a logikai pozitivizmus *összefoglalása* helyett az irányzat *leegyszerűsítésének* tartani (209) –, de megfejtését az olvasóra hagyja. (210, 223, 233) Mivel a kérdésben itthon a (nemzetközi élvonalba tartozó) szerző a legilletékesebb, ítélete hasznos és megvilágító erejű lenne az olvasó számára.³³

A filozófiai tartalom mellett a hangsúly Ayer személyén keresztül a korabeli filozófiai kontextuson (207–21), még inkább a könyv utóéletén (209, 246–288) van. Ezek a témák jól illeszkednek egy utószóba, azonban a kifejtés több esetben eltávolodik a tárgyalt műtől. Ennek kevésbé fontos példája Ayer életének anekdotikus összefoglalása (207–208), ami inkább csak könnyedebbé teszi a szöveget. De emellett néha elmarad bizonyos filozófiai elképzelések kifejtése. Nem biztos, hogy minden olvasó ismeri Popper falszifikációs tézisének vagy a Duhem-Quine tézist (217), a jelentés intenziójának vagy az „atomi ténynek” a fogalmát. (232)

Érdemes szemügyre venni egy másik példát. Azzal, hogy az „Utószó” 5. szakasza (262–88) a tárgyalás harmadát elfoglalja, tényleges súlyánál nagyobb jelentőséget kap. Bár a könyv utóéletének egy epizódjáról szól, ez az epizód a könyv egy marginális téziséhez kapcsolódik, és ezt a tézist leegyszerűsíti és eltorzítja, olyasmit tulajdonítva a könyvnek, ami nem olvasható ki belőle. Ráadásul az úgynevezett „kritika” színvonalra is kínosan alul marad egy racionális vitánál. Arról van szó, hogy bizonyos (talán Russellt plagizáló és vasúti bliccelő – 266–68) moralisták és Ayer személyes rosszakarói a könyv etikai emotivizmusa nyomán azt állították, hogy Ayer „megágyazott a fasizmus számára”. (262) Hiszen, ha nincsenek értékek (az értékítéletek se nem igazak, se nem hamisak), akkor épp olyan „jó” akár a fasizmus, mint bármi más. Nem vicc: épp ilyen „érveket” adtak elő. (264, 274–75) Végsősoron a vád az, hogy Ayer megrontotta az ifjúságot. (274–76) Nem állítom, hogy egy ilyen személyeskedő (265–66) és irracionális „vitának” ne lehetnének érdekes tanulságai, de talán ez nem egy olyan filozófiai mű fordításához írott utószóba való, amelynek utóéletéhez járulékosan kapcsolódik.³⁴ Az utószótól azt várjuk, hogy a *műről* tudjuk meg azt, ami fontos a megértéséhez és értékeléséhez. Ez a lazán kapcsolódó „vita” nem ilyen, így elég lett volna röviden, néhány utalást tenni erre a zsákutcás próbálkozásra. Ellenben kiváló helye lehetett volna az *Elpis* „A vita minimuma” rovatában.

³³ Pl. Tuboly 2018, Tuboly 2021.

³⁴ A „vita” alacsony színvonalára Tuboly is utal, a vádak „butácskák és célt tévesztenek” (286), mégis úgy véli, érdekes tanulságokkal szolgálhat bemutatásuk. A tanulság azonban nem Ayer művével kapcsolatos.

A fenti, *nem racionális* vita elemzésével egy esetleges, *külső filozófiatörténetet* kapunk, szemben a racionális filozófiai érvelést és tartalmat vizsgáló, úgynevezett *belső történettel*³⁵ – ezt persze Tuboly is elismeri. (286) Igazából a mű közvetlen és filozófiább hatását összefoglalva is hasonlóan jár el. (246–53) Ebből megtudjuk, hogy a könyvet leginkább egyszerűsége, világossága, röviden: olvasmányossága tette népszerűvé, főképp az angliai (közelebről oxfordi) *diákság* körében. A hivatásos filozófusok, ezzel szemben, rámutattak az érvelés hiányosságaira.³⁶ Végső soron kiderül, hogy valójában egy népszerűsítő és didaktikailag hatékony, tankönyvszerű művel van dolgunk. De nem egyértelmű, hogy minek a tankönyvi összefoglalója. Bár általában a logikai pozitívizmust vagy a Bécsi Kört szokták említeni mintájaként (254), ahogy az I. szakaszban láttuk, többször nem adja át hűen a téziseket és a mögöttük lévő érveket.³⁷ Az utószó ugyan megemlíti ezt a hiányosságot, de inkább a későbbi értelmezők attitűdjéről tudósít (253–57), mintsem a filozófiai álláspontok különbségeinek tartalmáról. Összegezve, egy kiváló *külső* filozófiatörténetet kapunk Ayer könyvéről. De a *belső* történet vázlatossága némi hiányérzetet kelthet, pedig lehet erről is beszélni, ahogy az I. és II. szakasz kísérlete illusztrálja.

IV. Fordítás és kötet

A fordítás többnyire hűen, ám az angol szerkezetek hatását mutatva adja át az eredeti szöveget.³⁸ Néhány terminus fordításával kapcsolatban elkélt volna némi magyarázat. Az ayeri „érzet-tartalom” („sense-content”) talán megfelel az elterjedtebb „érzetadatnak” („sense-datum”), mindenesetre a kérdést érdemes lett volna tisztázni, legalább egy jegyzetben. Más kifejezések esetén az a kérdés vethető fel, hogy a fordító miért nem ragaszkodik a szakterminusok azonosságának elvéhez. A „symbol” szót általában „szimbólum”-ként, de néha „kifejezés”-ként (pl. 38, 82–84, 88) adja át. A „proposition” szó fordítása többnyire „propozíció”, de néha „állítás” (37) – ez amiatt problémás, hogy a második kiadásban a „mondat” és a „propozíció” közé Ayer bevezeti a „kijelentés” („statement”) terminust. (10–11) Általában is érdemes lett volna a fordítói elveket tisztázni, ami néhány, a fentiekhez hasonló kérdést is feleslegessé tett volna.³⁹ Problémásabbak a következő fordítási hibák (csak a 3. fejezetet vizsgáltam részletesen).

35 A belső és külső történet megkülönböztetéséről és az előbbi prioritásáról lásd Frede 2022 (összefoglalása Hangai 2023b), Hangai 2023a.

36 Így kérdéses, mennyiben alkalmazhatók a könyvre az olyan jelzők, mint „metsző pontosságú érvmenet” (208), „sziklaszilárd,” „pengeéles” (233), vagy „meggyőző” (248).

37 Tuboly megemlíti, hogy több hasonló célú, a pozitívizmus összefoglalására vállalkozó, ráadásul kevésbé leegyszerűsítő kötet is elérhető volt (248–50).

38 Néha olyan szavak is magyarrá válnak, mint „érvelési hiba” helyett a „fallácia” (31, 33).

39 Érdemes lett volna az utószóban található fordítások vagy Ayer (pl. Millre való – 96) hivatkozásainak eredetét is jelezni.

1. 77: „akkor vonja p maga után q-t” helyesen „p akkor következik [follow from] q-ból”.
2. 78: „lényegtelen a jelenlegi célunk szempontjából, ami” szakaszból kimaradt a „szempontjából”.
3. 81: „a látható formájuk és értelmességük tekintetében azonosak” szakaszban az „értelmességük” helyesen „jelentésük” (*significance*).
4. 83: „az »asztal« helyére egyszerűen csak behelyettesíthetjük az érzet-tartalom kifejezést” részben helyesen „egy [*scil.* tetszőleges] érzet-tartalom szimbólumot” (*a sense-content symbol*) szerepel.
5. 84: „két érzet-tartalom közvetlenül hasonlóságok sorozata révén kapcsolódnak össze” részben helyesen „közvetlen” és „kapcsolódik”.
6. 198: „legalább néhány irreleváns ítéletünk helyes” szakaszban az *our judgements of irrelevance* jelentése „irrelevanciára vonatkozó ítéletünk”.
7. 78: A nyelv struktúráját felfedő *használati definíciók* magyarázatában Ayer az „az ilyen és ilyen» [*the so-and-so*] formájú kifejezések” kiküszöbölését taglalja. Tehát a névelő a kifejezés része. Az első példából azonban rögtön hiányzik: „Nem létezhet kör alakú négyszög” (79); pontosabb lenne így: „A négyszögletes kör nem létezhet”.
8. 81: A kétértelmű kifejezésekre hozott példája az indoeurópai nyelvekre jellemző *kopula*. A létege ugyanis használható egy individuum azonosítására, „He is the author of that book”, illetve egy osztály másik osztály alá rendelésére, „A cat is a mammal” (Ayer példái). A magyarban azonban elhagyjuk a létigét: „Ő ennek a könyvnek a szerzője” és „A macska emlős” (a fordítás mondatai). A fordítás ezt úgy próbálja kezelni, hogy a mindkét mondat fordításában szereplő *névelőt* („a/az”) teszi meg kétértelműnek. Ez azonban értelmezhetetlenné teszi a példát. Egyrészt a példamondatok logikai formára való fordításai („Ő és senki más nem a szerzője ennek a könyvnek” és „Az emlősök osztálya magában foglalja a macskák osztályát”) nem küszöbölik ki a névelőt, szemben azzal, amit Ayer állít. Továbbá nem igaz, hogy „az „a/az» kétértelmű kifejezés”, ahogy az sem, hogy különböző használatai a „létezés, osztály-tagság, azonosság, következmény”. Így a *logikai konstrukció* e példából kibontott definíciója – „az összes *e* kifejezést tartalmazó mondatot lefordíthatjuk olyan mondatokra, amik nem tartalmazzák *e*-t” (82) – is nehezen lesz érthető. A probléma elkerülhető a kopulával kapcsolatos filozófiai szövegekben bevett megoldással: a példamondatokba beszúrt kopulával és a jelenség magyarázatával egy jegyzetben, „Ő a könyv szerzője [van]”, „A macska emlős [van]”.

De ezektől függetlenül is szépen kivitelezett könyv *Az analitikus filozófia klasszikusai* sorozat első kötete. A megjelentetett művek kiválasztási szempontjai ugyanakkor nem teljesen világosak. Filozófiai relevanciájuk vagy történeti hatásuk emeli ki őket, esetleg mindkettő? Ahogy láttuk, Ayer esetén nemigen tudjuk eldönteni, hiszen a Bécsi Kör nézeteit leegyszerűsítő könyve filozófiailag kevésbé jelentős, történetileg pedig inkább

azért érdekes, mert megmagyarázza, hogy angol nyelvterületen a logikai pozitivizmus egy torz képe terjedt el. Mindenesetre egy közismert filozófiai mű első magyar fordításának megjelenése üdvözlendő. Talán szerencsésebb lett volna egy filozófiai vagy történeti szempontból egyértelműbben „klasszikusnak” nevezhető művel indítani a sorozatot, és a későbbiekben Ayer könyve is helyet kaphatott volna a sorozatban. Így a fordítás pontatlanságai és a szövegben megmaradt nyomdahibák is javíthatók lettek volna.⁴⁰

Bibliográfia

- Altrichter Ferenc, szerk. 1972. *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat.
- Carnap, Rudolf. 1950. *The Logical Foundations of Probability*. Chicago: University of Chicago Press.
- Carnap, Rudolf. 1972a. „A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 61–92. Budapest: Gondolat.
- Carnap, Rudolf. 1972b. „Filozófia és logikai szintaxis.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 134–94. Budapest: Gondolat.
- Carnap, Rudolf. 1972c. „Ellenőrizhetőség és jelentés.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 377–504. Budapest: Gondolat.
- Carnap, Rudolf. 1998a. „A fizikai nyelv mint a tudomány egyetemes nyelve.” In *Tudományfilozófia*, szerk. Laki János, 47–69. Budapest: Osiris.
- Carnap, Rudolf. 1998b. „Az elméleti fogalmak metodológiai jellege.” In *Tudományfilozófia*, szerk. Laki János, 70–86. Budapest: Osiris.
- Creath, Richard. 2022. „Logical Empiricism.” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. Zalta – Uri Nodelman. [<https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/logical-empiricism/>] (2024.01.19.)
- Frede, Michael. 2022. *The Historiography of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Glock, Hans-Johann. 2021. „Ayer’s Verificationism: Dead as a Dodo?” In *The Historical and Philosophical Significance of Ayer’s Language, Truth and Logic*, szerk. Tuboly Ádám, 251–78. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-50884-5_8
- Hahn, Hans. 1972. „Logika, matematika és természetismeret.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 217–42. Budapest: Gondolat.
- Hangai, Attila. 2023a. „Internal History of Philosophy.” *Filozofia* 78/10: 848–64. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2023.78.10.4>
- Hangai, Attila. 2023b. „Mi is a filozófiatörténet?” In *Műút: Kiskáté*, szerk. Bárány Tibor. [<https://muut.hu/archivum/45670>] (2024.01.18)

40 Nagyjából 5 oldalanként található nyomdahiba, nyelvtani hiba, a bibliográfia hibája, a stilisztikai megoldásokat nem számolva.

- Hempel, Carl G. 1950. „Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning.” *Revue Internationale de Philosophie* 4/11: 41–63.
- Pete, Krisztián. 2021. „Ayer and Berkeley on the Meaning of Ethical and Religious Language.” In *The Historical and Philosophical Significance of Ayer’s Language, Truth and Logic*, szerk. Tuboly Ádám, 307–32. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-50884-5_10
- Rutte, Heiner. 1991. „Ethics and the Problem of Value in the Vienna Circle.” In *Rediscovering the Forgotten Vienna Circle. Austrian Studies on Otto Neurath and the Vienna Circle*, szerk. Thomas Uebel, 143–58. Dordrecht: Kluwer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-011-3182-7_11
- Schlick, Moritz. 1972a. „Az etika kérdései.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 507–33. Budapest: Gondolat.
- Schlick, Moritz. 1972b. „Pozitivizmus és realizmus.” In *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. Altrichter Ferenc, 93–133. Budapest: Gondolat.
- Tuboly, Ádám Tamás. 2018. *Egység és tolerancia: A logikai empirizmus tudományos világfelfogása*. Budapest: MTA BTK Filozófiai Intézet.
- Tuboly, Ádám Tamás, szerk. 2021. *The Historical and Philosophical Significance of Ayer’s Language, Truth and Logic*. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-50884-5>